

A globális versenyképesség és a kulturális heterogenitás kapcsolata

Global competitiveness and cultural heterogeneity

BACSI ZSUZSANNA

BACSI Zsuzsanna: egyetemi docens, Pannon Egyetem, Georgikon Kar; 8360 Keszthely, Deák F. u. 16.; h5519bac@ella.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0512-7820>

KULCSSZAVAK: heterogenitás; fragmentáltsági index; versenyképesség; globális versenyképességi index; innováció

ABSZTRAKT: A tanulmány azt vizsgálja, hogy van-e összefüggés egy ország versenyképessége és lakosságának heterogenitása közt. Az általános vélekedés szerint egy etnikailag, nyelviileg, vallásilag heterogén közösségben gyakoriak a társadalmi konfliktusok, így gazdasági teljesítménye is gyengébb. Viszont a sokszínűség a kreativitás és az innováció forrása is lehet. A tanulmány a Világgazdasági Fórum versenyképességi indexének és innovációs indikátorának kapcsolatát vizsgálja az etnikai, nyelvi, vallási sokféleséggel, 134 ország keresztmetszeti elemzésével, az ország nagyságát, fekvését, független államiságának hosszát, városiasodásának mértékét és lakosságának iskolázottságát is figyelembe véve. Az innovációs kapacitás az etnikai heterogenitással negatív, a nyelvi és vallási heterogenitással pozitív kapcsolatban áll, a globális versenyképességi indexnek viszont az etnikai és nyelvi fragmentáltsággal való kapcsolata nem mutatható ki, ha az országok földrajzi elhelyezkedését is figyelembe vesszük. Az urbanizáció mértéke – a függetlenné válás éve szerint két csoportra osztva az országokat – csak az 1950 után függetlenné vált országok esetében mutatott pozitív kapcsolatot a versenyképességi és az innovációs mutatóval.

Zsuzsanna BACSI: associate professor, Georgikon Faculty, University of Pannonia; Deák F. u. 16., H-8360 Keszthely, Hungary; h5519bac@ella.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0512-7820>

KEYWORDS: heterogeneity; fractionalisation index; competitiveness; global competitiveness index; innovation

ABSTRACT: *The cultural heterogeneity of a country, the division of a population into several different ethnic, linguistic or religious groups can either represent a potential for development or be problematic. Heterogeneity can be an obstacle to communication and cooperation, but many examples in economic history show that cultural or ethnic diversity is a key element for successful, competitive and developed countries. The diversity of a population can influence people's individual preferences, their strategic choices and enhances the productive potential of a country. The heterogeneity of a society can provide a rich, diverse pool of skills, talents and experience, creating a favourable environment for innovation, but on the other hand diversity can lead to distrust, lack of cooperation or even hostility between different population groups.*

This study applies cross-sectional multiple regression analysis of 134 countries to identify the relationship between cultural, ethnic and religious heterogeneity and competitiveness. The so-called fractionalisation index was used to quantify heterogeneity; the ethnic fractionalisation was based on data from around the year 2000, linguistic fractionalisation from 2014, and religious fractionalisation from 2010. Competitiveness was measured using the Global Competitiveness Index and its component, the Innovation Index for 2014 published by the World Economic Forum. The regression model used several control variables, including population size, the literacy rate, the year of independence, the regional location of the countries analysed and the degree of urbanisation measured by the proportion of the population living in urban areas and the number of global cities.

The results of our research show that a higher degree of religious fractionalisation goes hand in hand with higher global competitiveness and innovative capacity. Innovation capacity is negatively linked to ethnic fractionalisation and positively to linguistic fractionalisation, but the global competitiveness index shows no significant correlation with ethnic or linguistic fractionalisation if the geographical regions of the countries are included in the analysis. When dividing the countries into two groups according to their year of independence, the degree of urbanisation was found to be positively related to competitiveness and innovation only for the group of countries which gained independence after 1950.

Bevezetés

A világtörténelem számos példát mutat az etnikailag és kulturálisan heterogén országok, birodalmak gazdasági sikerére, az ókortól napjainkig, Európában, Ázsiában, és az amerikai kontinensen egyaránt (Ashraf, Galor 2007; Cameron 1994; Csáki 2008). Az egyes országok eltérő fejlettségét három fő okcsoportra vezethetjük vissza (Ashraf, Galor 2007). Az első ezek közül a földrajzi sajátosságok köre. A fekvés és a természeti adottságok eltérő termékek termelését teszik lehetővé, ami jelentősen befolyásolja az országok, népek közti kapcsolatokat (Diamond 1997). Az intézményi szerveződés történelmi sajátosságai, a gyarmati múlt, a magángazdaság kialakulásának jellemzői, a jogrendszer alkotja a második okcsoportot, mindezek kihatnak a vállalkozói lehetőségekre, a gazdasági ösztönzőkre és ezáltal a gazdaság fejlődésére. A harmadik okcsoport a kulturális sajátosságokat foglalja magába, melyek normákat, szokásokat, etikai értékrendet közvetítenek és kialakítják, hogy a társadalom mennyire nyitott az új gondolatokra, így az innovációra (Fukuyama 1992). A technológiai paradigmaváltások idején a heterogén népesség előnyt jelenthet, mert nyitottabbá teszi a társadalmat az új, szokatlan gondolatok befogadására (Ashraf, Galor 2007).

A társadalom heterogenitása megmutatkozik az egyéni preferenciákban is, mivel az egyén hasznosságot tulajdonít a saját csoportja jólétét növelő eseményeknek. A környezet heterogenitása az egyéni stratégiákat is befolyásolja, ugyanis az egyén számára előny, hogy környezetének homogenitása miatt a tranzakciók kevesebb költséggel járnak. A termelési függvényben is megjelenik a heterogenitás hatása: a nagyobb változatosság a készségek és képességek sokfélesége révén növelheti a termelékenységet, de negatívan is befolyásolhatja a

kibocsátást, ha a heterogenitás az együttműködést akadályozza (Alesina, La Ferrara 2005). Számos kutatás vizsgálta vállalati szinten a humán erőforrás heterogenitásának lehetséges hatásait és ennek érvényesülését a makrogazdasági teljesítményre (Barnett, Kincaid 1983; Burger-Menzel, Syring 2013; Vollmer, Wolf 2015), hangsúlyozva a kreativitás jelentőségét (Florida 2005; Landry 2000; Ságvári, Dessewffy 2006).

A gazdasági sikeresség, a növekedés alapvetően a vállalatok telephelyválasztásán és tevékenységén múlik, és az innováción keresztül jelenik meg (Schumpeter 1911). A vállalatok telephelyválasztásában viszont az egyik döntő tényező a szükséges inputok (nyersanyagok, tőke, munkaerő, infrastruktúra) rendelkezésre állása. A high-tech vállalatok telephelyválasztásában fontos input a humán erőforrás, azaz a tehetséges, kreatív munkavállaló (Florida, Gates 2002). Glaeser (2011) szintén a humán tőke és a gazdasági fejlődés közti kapcsolatot hangsúlyozza. A kreatív munkavállalók Florida (2002) szerint előnyben részesítik azokat a városokat, településeket, amelyek változatos kulturális lehetőségeket nyújtanak, heterogén társadalommal rendelkeznek.

A 20. század vége óta az innováció, a tudásteremtés a városokhoz kapcsolódik. A városok a kultúrák közötti kapcsolódási pontok, kapuk a gondolatok áramlása számára (Glaeser 2011). A nagyobb arányú urbánus népesség együtt jár az egy főre jutó magasabb jövedelemmel, a jobb életminőséggel. Glaeser szerint a városfejlődést nem a nagy építkezések, beruházások segítik leginkább, hanem az emberekbe történő beruházás, az emberi kreativitás és innovativitás ösztönzése, a kooperáció elősegítése (Glaeser 2011; Molnár, Vancsik 2016). A városi lakosság nagy száma a nagyobb fogyasztás révén lehetővé teszi a kultúra fix költségeinek fedezését is, ami az életminőségre pozitívan hat, bővíti a szórakozás, kikapcsolódás lehetőségeit. A sikeres városok közös vonása, hogy vonzzák a tehetséges, innovatív embereket. Bár a lakosság képzettség szerinti megoszlása nem garantálja a város sikerességét vagy sikertelenségét, mégis bizonyos képzettségi szint alatt az innovativitás, kreativitás kibontakozása nem lehetséges, ezért az oktatásnak nagy jelentősége van a fejlődésben (Glaeser 2011).

A jelen cikk a versenyképesség és a fragmentáltság közötti kapcsolatot vizsgálja 134 ország keresztmetszeti elemzésével. Ehhez a heterogenitást a nyelvi, etnikai, kulturális, vallási fragmentáltság indexeivel számszerűsíti. Az egyes országok versenyképességét és innovatív kapacitását a globális versenyképességi index értékével és ennek innovációs kapacitási részindexével méri (WEF 2016), kontrollként alkalmazva az ország népességét, függetlenné válásának évét, lakosainak írástudását, földrajzi elhelyezkedését, az urbanizáció mértékét és globális városainak számát.

A versenyképességet – és általában a gazdasági teljesítményt – befolyásoló tényezők összetettek, ezek egy része nem is ragadható meg makroszinten. Egy ország eredményeit a háttérben zajló mikroszintű, a gazdasági egységek, egyének, vállalkozások szintjén hozott döntések és az ezeket befolyásoló körülmények is alakítják, melyek egy része mérhető „kemény” tényező, más részük viszont

„puha”, és ezért nehezen számszerűsíthető. Jelen tanulmány tulajdonképpen e mikroszintű folyamatoknak megjelenését általánosítja a makrogazdaság szintjén. A makroszintű elemzések során feltárt korrelációk értelmezésénél ezért óvatosan kell eljárni, hiszen hasonló eredmények az egyes országokban eltérő mikroszintű folyamatok eredményei is lehetnek. Az ilyen módon folytatott keresztmetszeti vizsgálatok oksági kapcsolatok feltárására nem alkalmasak és csupán egyetlen év helyzetét jellemzik. Szükséges lenne megismételni a vizsgálatokat több évre, hogy lássuk, vajon a heterogenitáshoz fűződő kapcsolatok mennyiben tekinthetők tartós jelenségnek. Ezt a fragmentáltsági – és különösen az etnikai fragmentáltsági – indexek időbeli változására vonatkozó adatok hiánya nehezíti.

A tanulmány első része a szakirodalmi források tükrében mutatja be a gazdasági teljesítmény és a fragmentáltság összefüggéseit. A vizsgálat módszertanával és adatforrásaival foglalkozik a második rész. Végül a regressziós modellszámítások eredményeit és azok értelmezését mutatom be.

Szakirodalmi áttekintés

A társadalmi heterogenitás és a gazdasági teljesítmény kapcsolata számos kutatást motivált. Ezek többnyire valamely országcsoport etnikai, nyelvi, kulturális sokféleségét a gazdasági teljesítmény valamely mutatójával hasonlították össze, általában többváltozós regressziószámítással. Az elemzések egyik kulcskérdése az adatok hozzáférhetősége és megbízhatósága. A gazdasági teljesítmény mutatószámait általában megbízhatóan közlik a nemzetközi szervezetek, az ENSZ, a Világbank, a Világgazdasági Fórum, de a társadalom összetételének számszerűsítését csak a népszámlálásokra és a megkérdezettek által önbevallással adott információkra alapozhatjuk. Ilyen felmérések viszonylag ritkán, általában 5-10 évente készülnek, és a felmérési módszerek sem mindig azonosak a különböző országokban és időszakokban.

A világ országainak etnikai összetételét mutató adatbázist szovjet etnográfusok állították össze 1964-ben, a legtöbb vizsgálat, így Easterly és Levine (1997) klasszikus elemzése is erre épül. Fearon (2003) – valamelyest precízebb adatgyűjtéssel – lényegében hasonló etnikai fragmentáltsági értékeket közölt. Alesina és szerzőtársai (2003), valamint Alesina és La Ferrara (2005) az Encyclopedia Britannica 2001-es kiadása és a CIA World Factbook adatbázisaiból számított etnolingvisztikai fragmentáltsági indexet, illetve külön-külön nyelvi és vallási fragmentáltsági indexet, amelyek a világ országainak 2000 körüli állapotát tükrözik.

A vallási heterogenitásra vonatkozó 2010. évi adatokat a Pew Research Center (PRC 2012) adta közre. A vallási hovatartozás meghatározása annak alapján történt, hogy az egyének milyen vallási csoporthoz tartozónak vallották magukat, tekintet nélkül arra, hogy az egyének ténylegesen gyakorolják-e a

vallást. A válaszadók nyolc kategória egyikébe sorolhatták magukat: keresztény, muzulmán, hindu, buddhista, zsidó, helyi (törzsi) vallás követője, egyéb valláshoz tartozó, nem vallásos. A főbb vallások további csoportokra, felekezetekre oszlanak. Így ez a kategorizálás leegyszerűsíti a vallási heterogenitás mértékét, viszont viszonylag aktuális adatokat tartalmaz.

Az Ethnologue (2016) évente közöl adatokat a világ országainak nyelvi heterogenitásáról, amelyben feltünteti az országban használt nyelvek beszélőinek részarányát az ország lakosságából, figyelembe véve az anyanyelvként és a második nyelvként beszélőket is.

A kutatások többsége negatív kapcsolatot mutatott ki a fragmentáltság és a gazdasági teljesítmény (az egy főre jutó GDP szintje vagy éves növekedési ütem) között, de a negatív kapcsolat mérsékeltebb a magasabb jövedelmű, fejlett demokráciával rendelkező, politikailag stabilabb, iskolázottabb népességgel rendelkező országokban (Alesina, Baqir, Easterly 1999; Alesina et al. 2003; Alesina, Harnoss, Rapoport 2016a; Alesina, LaFerrara 2002, 2005; Alesina, Michalopoulos, Papaioannou 2016b; Bacsi 2017a, 2017b; Collier 2000; Collier, Gunning 1999; Easterly, Levine 1997; La Porta et al. 1999; Napoletano, Gaffard 2009; Patsiurko, Campbell, Hall 2012, 2013). A fejlettséget a HDI-mutatóval jellemezték (VanAlstine, Cox, Roden 2013; Bacsi 2017b), és ennek a vallási fragmentáltsággal való pozitív kapcsolatát igazolták, legalábbis a legfejlettebb országok körében. Ogden és szerzőtársai (2014) megállapították, hogy a munkavállalók heterogenitása pozitív korrelációt mutat a termékinnovációk előfordulásával. Hlepas (2013) a kulturális és etnikai heterogenitás magasabb szintjét a globális versenyképességi index (GCI) és a humán fejlettségi index (HDI) magas értékeivel rendelkező országokban is kimutatta. DiRienzo és szerzőtársai (2007) a GCI és az etnikai fragmentáltság között negatív, a GCI és a nyelvi fragmentáltság között pozitív szignifikáns korrelációt tapasztalt, Das és DiRienzo (2010), valamint Bacsi (2017c) hasonló kapcsolatot talált az utazási és turisztikai versenyképességi index (TTCI) és az etnikai és nyelvi fragmentáltság között.

Florida és Gates (2002) pozitív kapcsolatot mutatott ki az amerikai nagyvárosokban a kreatív népesség aránya és a gazdasági teljesítmény között, akárcsak a kreatívok, valamint a város népességének heterogenitása és toleranciájának mértéke között. Ottaviano és Peri (2006) megállapították, hogy a heterogénebb népességgel rendelkező amerikai nagyvárosokban magasabb a munkatermelékenység, magasabbak a bérek és magasabb a fogyasztás szintje is, a bevándoroltak és a bennszülöttek körében egyaránt.

A vallási megosztottság vagy általánosabban a vallásosság és a gazdasági teljesítmény kapcsolatát viszonylag kevesen vizsgálták, ennek oka valószínűleg az, hogy a vallásosság, a hit, a gondolkodásmód mértékét nehéz számszerűsíteni. A gazdasági sikeresség és a protestantizmus közti kapcsolat Max Weber (1982) óta több kutatót is foglalkoztatott. Grier (1997) a latin-amerikai országok gazdasági teljesítményét a gyarmatosítók vallása szerint vizsgálta, mivel a volt brit gyarmatok a protestáns, a francia és a spanyol gyarmatok a katolikus val-

lášhoz kötődő kulturális sajátosságokkal rendelkeznek. Megállapította, hogy a volt brit gyarmatokon szignifikánsabban jobb a gazdasági teljesítmény, mint a volt francia vagy spanyol gyarmatokon, másrészt a protestáns népesség magasabb számaránya általában is nagyobb GDP-vel és gazdasági növekedéssel járt együtt az 1960 és 1990 közötti időszakban. Barro és McCleary (2003) 68 ország példáján elemezte a vallásosság mértéke (a templomba járás gyakorisága, hit a mennyben és a pokolban, a magukat vallásosnak tartók aránya) és az egy főre jutó GDP szintje közti kapcsolatot, amelyet negatívnak talált. Ha viszont az iskolázottság és az urbanizáltság szempontjait is bevonták a vizsgálatba, akkor a vallásosság mérőszámai és az iskolázottság között pozitív, a vallásosság és az urbanizáltság között negatív kapcsolatot mutattak ki, míg a vallásosság és a GDP közötti közvetlen kapcsolatot eltűnt.

A vallás többféle módon is befolyásolja a társadalom és a gazdaság működését. Az azonos valláshoz tartozók közt, hasonlóképpen bármilyen más társadalmi csoporthoz, társadalmi kapcsolati hálók szövődnek, más területeken is együttműködés alakulhat ki. A közös vallás kereskedelmi, üzleti közösséget teremt a külföldi gazdasági partnerekkel is, egyszerűbbé teheti a kommunikációt, a bizalmi kapcsolatok kialakulását. A vallás emellett értékrendet alakít ki, meghatározza, hogy mi helyes és mi helytelen, milyen döntéseket hozunk a munka világában, milyen preferenciákkal rendelkezünk (De Jong 2008).

A gazdasági sikerben a társadalom tagjai, a gazdaság szereplői között fennálló bizalom az egyik kulcstényező (Fukuyama 1995; La Porta et al. 1998). A hierarchikus vallások uralkodó szerepe a bizalom kiépülését akadályozza, ugyanakkor a vallásosság általában pozitívan járul hozzá a társadalom tagjai közötti bizalom kialakulásához (Guiso et al. 2006). Fontos, hogy a vallás az etnikai hovatartozástól függetlenül jelenik meg, és míg az etnikai és nyelvi hovatartozás nagyrészt örökös és utólagosan nem megváltoztatható sajátosság, a vallási hovatartozást az egyén az élete során tudatosan, akaratlagosan is megválaszthatja.

Összességében megállapítható, hogy a társadalmi heterogenitás és a gazdasági teljesítmény kapcsolata meglehetősen ellentmondásos. A heterogenitás eltérő mérése lehet az egyik magyarázat (a csoporton belüli alcsoportok megkülönböztetése, a csoporthoz tartozás mérése, megítélése). Az eltérő kapcsolatokat magyarázhatja az időbeli késleltetés is. A heterogenitásra vonatkozó adatok általában korábbi keletűek, mint a gazdasági teljesítmény adatai. Ha a heterogenitás mértéke az idővel lassan változik, akkor a nagyobb és a kisebb időtáv eltérő eredményei utalhatnak arra is, hogy a heterogenitás növekedése vagy csökkenése több éves késéssel kezdi éreztetni hatását a gazdasági tevékenységben. Ugyancsak módosíthatja a kimutatott kapcsolatok jellegét a kontrollváltozók megválasztása. Előfordulhat, hogy a heterogenitás kapcsolata a fejlettséggel valójában valamely mögöttes tényező hatását tükrözi, amely egyaránt befolyásolja a heterogenitást és a gazdasági teljesítményt. Ilyen lehet például az ország mérete és erőforráskincse, a történelmi múlt és a gyarmati háttér által örökül hagyott intézményrendszer vagy a földrajzi elhelyezkedés.

Az egyes országokon belüli heterogenitás hatását jelentősen befolyásolja a lakosság képzettsége, iskolázottsága. Az oktatás lehet toleranciát fejlesztő tényező, amely felkészíti a lakosságot a sokféleség, a heterogenitás kezelésére, másrészt viszont előítéleteket is kelthet és erősítheti a diszkriminációra való hajlamot. A fejlettebb gazdaságok társadalma általában jobban tolerálja a népesség kulturális különbségeit, ez a tolerancia viszont a népesség hagyományainak, kulturális örökségének megőrzéséhez teremti meg a feltételeket (Gébert, Bajmócy, Málóvics 2017).

Módszertan és adatforrások

A heterogenitás mérésére gyakran használják az *ELF* (etnolignvisztikai fragmentáltsági) mutatót: $ELF = 1 - \sum s_i^2$ ($i = 1...n$), ahol a népességet n különálló csoportra osztva az egyes csoportokba eső egyedek részarányát jelöli az s_i érték. Így véletlenszerűen kiválasztva tetszőleges két egyedet a sokaságból, az *ELF* annak valószínűségét adja meg, hogy ez a két egyed különböző csoportba tartozik (Greenberg 1956). Így például egy négy, azonos nagyságú népcsoportból álló országban $ELF = 1 - 4 \times 0,25^2 = 1 - 0,25 = 0,75$.

Az etnikai és a nyelvi heterogenitás mérésénél probléma, hogy az etnikai hovatartozást gyakran csak az anyanyelvként beszélt nyelvvvel tudják azonosítani, így elmosódik a határ az etnikai és a nyelvi fragmentáltság között. Az etnikai hovatartozás mérésében a nyelv mellett figyelembe vehető a szülők származása, fizikai jellemzők, a kulturális hagyományokkal való azonosulás, így elkülöníthetők az azonos nyelvet beszélő, de különböző etnikumokhoz tartozók (például az angolul beszélő ír, skót, walesi származásúak), és az azonos etnikumú, de eltérő anyanyelvet használók (például a Kínában élő kínaiak és az USA-ban kínai bevándorló szülőktől született kínai etnikumú amerikaiak) csoportjai is.

Alesina et al. (2003) etnikai fragmentáltsági indexe a világ országainak a 2000-es évekre kialakult etnikai szerkezetét tükrözi, erre a továbbiakban *EFIA* néven hivatkozom. Az *Ethnologue* weboldal a Greenberg-féle képlet alapján a világ országaira évente publikál nyelvi fragmentáltsági indexet (*LDI*). A 2016-ban publikált adatsor a 2014. évi helyzetet tükrözi. A Pew Research Center (PRC 2012) 2010. évi vallási összetételre vonatkozó adataiból Bacsí (2017a) vallási fragmentáltsági indexet számított, ezt *RFIPew* elnevezéssel jelölöm a továbbiakban. Jelen elemzés az *EFIA*, az *LDI* és az *RFIPew* mutatókat használja az etnikai, nyelvi és vallási fragmentáltság számszerűsítésére. Bár az etnikai fragmentáltság a 2000-es éveket mutatja, a nyelvi fragmentáltság 2014. évi, a vallási fragmentáltság pedig 2010. évi állapotot tükröz, az említett mutatók közötti néhány éves eltérés nem érvényteleníti az eredményeket, mivel a fragmentáltsági változók időben lassan változnak.

A versenyképességet a Világgazdasági Fórum által számított globális versenyképességi index (*GCI*) értékével mértem. Az elemzés a *GCI* mellett ennek egyik komponense, az innovációs index (*Innov*) alakulását is vizsgálja a 2014-es évre (WEF 2016).

Hasonló jellegű empirikus vizsgálatokra támaszkodva kontrollváltozókat is használtam. A felnőtt írástudók száma 1000 lakosra vetítve 2014-ben (*Lit*) a lakosság képzettségi szintjét jellemzi. Az ország népessége 2014-ben a világ összes népességének %-ában (*Pop%*) az ország nagyságát méri, nagyobb népességnél nagyobb társadalmi heterogenitást feltételezve (Alesina, Harnoss, Rapoport 2016a). A függetlenné válás éve (*IndYr*) azért lehet lényeges, mert a régebben elnyert függetlenség fejlettebb intézményrendszerrel és tudatosabb erőforrás-használattal járhat (Alesina, La Ferrara 2005; Alesina, Harnoss, Rapoport 2016a, 2016b; Van Alstine, Cox, Roden 2013). Számos kutatás (Glaeser 2011; Jacobs 1961) hangsúlyozza a globális városok szerepét az innovációban és a gazdasági fejlődésben, ezért kontrollváltozóként figyelembe vettem az urbanizáció mértékét az adott ország város lakó népességének százalékos arányával mérve (*Urb%*), a globális városok számát pedig a 10 millió fős népességnél nagyobb városok száma (*City1*) és az 5–10 millió közötti népességű városok száma (*City2*) változókkal. A kisebb méretű városok számát a városok száma közti multikollinearitás miatt nem vontam be a vizsgálatokba. A világ egészét tekintve a nagyvárosi agglomerációk növekedése inkább a kevésbé fejlett térségekre jellemző, míg a város lakók aránya a fejlett térségekben nagyobb (UNESA-DP 2018). Így fejlettség szempontjából a város lakók aránya jobb indikátor lehet, mint a nagyvárosok száma. A fentiek mellett kontrollváltozóként a földrajzi fekvést is bevontam a vizsgálati körbe. Ehhez dummy változókat vezettem be Afrika, Ázsia (és a csendes-óceáni térség), Európa, Dél-Amerika (ideértve Közép-Amerikát is), Észak-Amerika, a Közel-Kelet és Észak-Afrika térségekre, és ezeket kontrollváltozókként beépítettem a modellbe. (A multikollinearitás kiküszöbölése érdekében a fejlett Európa és Észak-Amerika dummy változóit elhagytam.) (1. táblázat)

- Többváltozós lineáris regressziós modellt állítottam fel: $Y = a + bF + cK + e$; ahol
- Y a versenyképességi mérőszáma, az egyik modellváltozatban a globális versenyképességi indexet, a másik modellváltozatban az innovációs indexet jelöli,
 - F a fragmentáltsági változók vektora az 1. táblázat szerint,
 - K a kontrollváltozók vektora, az 1. táblázat szerint.

A modell változóinak alapstatisztikáit a 2. táblázat, a változók közti Spearman-féle korrelációs koefficienseket a 3. táblázat mutatja be. A fragmentáltsági mutatókat az 1. ábra szemlélteti. Látható, hogy a versenyképességi indexek és a fragmentáltsági mutatók között van korreláció, viszont a városiasodás mértékét jellemző mutatószámok sem a *GCI*-vel, sem az *Innov* mutatóval nem korrelálnak.

1. táblázat: Az empirikus modell változói
Variables of the empirical model

Változó neve	Az adatok vonatkozási éve	Az adatok forrása
<i>Eredményváltozók (Y)</i>		
GCI	2014	WEF 2016
Innov	2014	WEF 2016
<i>Fragmentáltsági változók (F)</i>		
EFIA	2000	Alesina et al. 2003
LDI	2014	Ethnologue 2016
RFIPew	2010	PRC 2012; Bacsí 2017b
<i>Kontrollváltozók (K)</i>		
Lit	2014	UNDP 2015
Pop%	2014	UNESA 2017
IndYr	–	CIA World Factbook 2017
Urb%	2015	UNESA-DP 2018
City1	2015	UNESA-DP 2018
City2	2015	UNESA-DP 2018
<i>Régiós dummyk</i>		
Afrika, Ázsia-Csendes-óceán, Latin-Amerika, Közel-Kelet és Észak-Afrika		

2. táblázat: A modell változóinak alapstatisztikái
Basic statistics of the model variables

Változó	N	Minimum	Maximum	Átlag	Szórás
EFIA	155	0,000	0,93	0,459	0,256
LDI	155	0,000	0,99	0,461	0,301
RFIPew	155	0,002	0,79	0,293	0,194
Pop %	155	0,010	19,55	0,645	2,175
IndYear	155	0*	1993
Lit	155	191	1000	845,94	188,57
GCI	134	2,850	5,670	4,157	0,664
Innov	134	2,120	5,790	3,387	0,853
Urb %	155	12,1	100,0	58,23	21,91
City1	155	0	6,0	0,18	0,69
City2	155	0	11,0	0,28	1,13

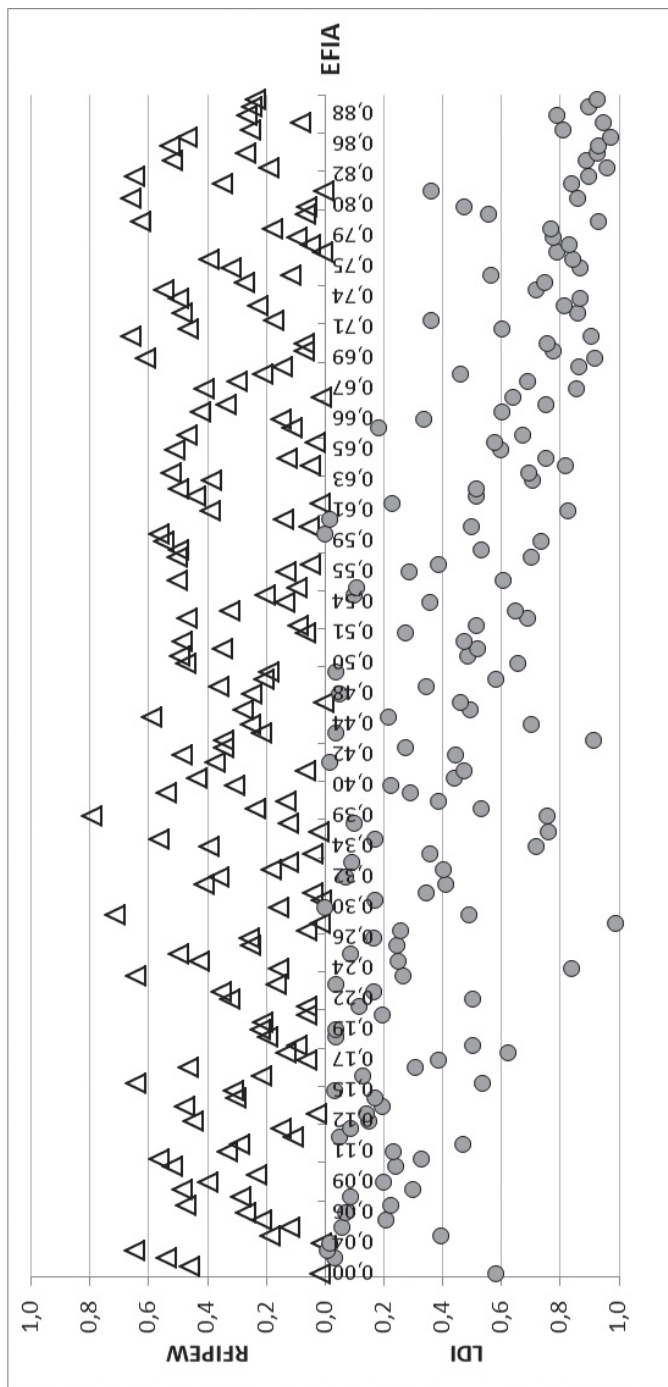
* A 0 érték azt jelenti, hogy az adott ország teljes történelme során független ország volt.

3. táblázat: A Spearman-féle korrelációs koefficiensek a függő és független változók között
Spearman's correlation coefficients between the dependent and independent variables

Változó	EFIA	LDI	RFIPew	Urb%	City1	City2
GCI	-0,434**	-0,285**	0,217*	-0,111	0,005	-0,016
Innov	-0,294**	-0,138	0,264**	-0,066	0,072	0,003

** 0,01 szinten szignifikáns; * 0,05 szinten szignifikáns.

1. ábra: A vallási, a nyelvi és az etnikai fragmentáltság kapcsolata
The relationship of ethnic, linguistic and religious fragmentation

Eredmények

A 4. táblázat oszlopai a modellszámítások eredményeit tartalmazzák, a *GCI*, illetve az *Innov* célváltozókra, 134 országra. Az egyes modellváltozatok korrigált R^2 -értékei közepes illeszkedést mutatnak (0,419 és 0,581 közötti értékek a *GCI* becslésénél és 0,228 -0,348 közötti értékek az *Innov* becslésénél). A multikollinearitás mértéke nem zavaró, $VIF < 4$.

Az 1. és a 2. modell kontrollváltozóként a népesség nagyságát, a függetlené válás évét és az írástudók arányát, valamint az urbanizáció mértékét és a globális városok számát vette figyelembe. Emellett a földrajzi fekvésre régiós dummy változókat alkalmaztam, a multikollinearitás kiküszöbölésére Európa és Észak-Amerika dummy változóit elhagytam.

A fragmentáltsági mutatók közül a vallási fragmentáltság mindkét versenyképességi mutatóval szignifikáns pozitív kapcsolatban áll, a nyelvi és etni-

4. táblázat: A *GCI* és az innovációs index regressziós becslései

Regression analysis for GCI and innovation

Országcsoport	Összes ország		1950 előtt függetlenné vált		1950 után függetlenné vált	
Modell	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Függő változó	<i>GCI</i>	<i>Innov</i>	<i>GCI</i>	<i>Innov</i>	<i>GCI</i>	<i>Innov</i>
EFIA	-0,131	-0,268*	-0,134	-0,178	0,050	-0,152
LDI	0,135	0,239+	0,224	0,205	-0,065	0,177
RFIPew	0,206*	0,274**	0,222+	0,312*	0,359**	0,415**
Pop%	0,016	-0,026	0,060	0,006	-0,042	-0,086
IndYear	-0,118+	-0,185*	-	-	-	-
Lit	0,476**	0,272*	0,426**	0,246+	0,586**	0,399*
Afrika	-0,273*	-0,206	-0,080	-0,065	-0,078	0,136
Ázsia	-0,105	-0,175+	-0,311*	-0,342*	0,200+	0,184
Dél-Amerika	-0,178*	-0,145	-0,269*	-0,274+	-0,166+	-0,041
Közél-Kelet, Észak-Afrika	-0,058	-0,153+	-0,111	-0,123	0,188	0,052
Urb %	0,035	0,064	0,129	0,140	0,166+	0,277*
City1	0,052	0,063	-0,083	-0,032	0,170	0,178
City2	-0,077	-0,079	-0,015	0,004	-0,116	-0,161
Korrigált R^2	0,534	0,348	0,419	0,325	0,581	0,228
F	12,710	6,451	5,151	3,764	8,295	2,549
df1	13	13	12	12	12	12
df2	120	120	57	57	51	51
Az országok száma	134	134	70	70	64	64
Az illeszkedés	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,010

Megjegyzés: a táblázat a standardizált együtthatókat (bétaértékek) mutatja.

** 0,01 szinten szignifikáns; * 0,05 szinten szignifikáns; + 0,1 szinten szignifikáns.

kai fragmentáltságnak a *GCI*-vel nem volt szignifikáns kapcsolata, az innovációs mutatóval a nyelvi fragmentáltság szignifikánsan pozitív, az etnikai fragmentáltság szignifikánsan negatív kapcsolatot mutatott.

A kontrollváltozók közül a népesség nagyságának nincs szignifikáns kapcsolata sem a versenyképességgel, sem az innovatív kapacitással, a függetlenné válás éve szignifikánsan negatív, az írástudási arány szignifikánsan pozitív kapcsolatban áll mindkét függő változóval. Az írástudás kapcsolata sokkal erősebb a *GCI* mutatóra, mint az *Innov* mutatóra (a standardizált koefficiens értéke nagyobb), ennek lehet az is a magyarázata, hogy a *GCI* mint összetett mutató komponensei között szerepel az iskolázottság mértéke, az *Innov* esetében azonban ez nincs így.

A régiós fekvés tekintetében a *GCI*-vel az afrikai és a dél-amerikai fekvés szignifikánsan negatív kapcsolatot mutatott, az innovációs index esetében viszont az ázsiai és a közel-keleti fekvés adott szignifikánsan negatív kapcsolatot. Mindez jól jelzi, hogy az egyes országok innovációs kapacitása más hatásokra reagál, mint a globális versenyképességük; az innovatív jelleget olyan tényezők is befolyásolják, amelyek a globális versenyképesség különbségeiben már nem tükröződnek.

Figyelemre méltó, hogy a városiasodás mértéke – az urbánus lakosság aránya és a globális jelentőségű városok száma – sem a *GCI*, sem pedig az *Innov* esetében nem mutatott szignifikáns hatást, bár a szakirodalom a városiasodás mértékét kapcsolatba hozza a versenyképességgel. Eszerint tehát adott írástudási szint és adott fragmentáltsági jellemzők mellett a városiasodás mértéke nem jelent versenyelőnyt egy-egy ország számára, azaz az urbanizációnak tulajdonított előnyök a heterogenitás, a földrajzi fekvés, a függetlenné válás és az írástudás hatásain keresztül képesek érvényesülni.

A szakirodalom az intézményi rendszer, a jogrendszer, a kormányzati működés szerepét is hangsúlyozza, és ezt látszik alátámasztani a függetlenné válás évének szignifikáns negatív hatása. Emiatt megvizsgáltam, hogy van-e eltérés a hosszabb független államisággal rendelkező és a viszonylag rövid önálló múlttal rendelkező országok között, hiszen a független államiság az intézményrendszerre, a jogrendszerre és a társadalmi együttműködés informális sajátosságaira is hatással lehet.

A függetlenné válás éve szerint két közel egyenlő méretű csoportra osztottam az országokat. A KGST és NATO megalakulása (1949) utáni 1950-es év látszik jó választóvonalnak, 70 ország vált ez előtt függetlenné, 64 ország ez után. Az 1950 előtt függetlenné vált országok etnikailag és nyelvilag jelentősen homogénebbek (az átlagos fragmentáltsági értékek: $EFIA=0,351$; $LDI=0,336$; $RFIPew=0,299$), mint az 1950 után függetlenné váltak ($EFIA=0,558$; $LDI=0,576$; $RFIPew=0,287$), a vallási fragmentáltság mértéke fordított, de nem tér el jelentősen a két csoport között. Az urbánus lakosság aránya az 1950 előtt függetlenné vált országokban lényegesen alacsonyabb, átlagosan 49%, míg a később függetlenné vált csoportban az arány átlagosan 66,6%.

A regresszióanalízis eredményeit a 4. táblázat 3–6. oszlopai tartalmazzák. Mindkét országcsoporthoz szignifikánsan pozitív kapcsolatot mutatott a vallási fragmentáltság a *GCI* és az *Innov* változóval, az etnikai és nyelvi fragmentáltság viszont egyik országcsoporthoz sem. Az írástudás szintén pozitív szignifikáns kapcsolatot mutatott mindkét index értékével mindkét országcsoporthoz. A népesség nagyságának hatása a két csoport egyikében sem szignifikáns egyik eredményváltozóra sem.

A földrajzi helyzetet tekintve az afrikai és a közel-keleti fekvésnek nincs szignifikáns hatása egyik országcsoporthoz sem, az összes országot tartalmazó 1. és 2. modellváltozatokban tapasztalt szignifikáns negatív hatással ellentétben. Így a fenti két térségbeli fekvéssel kapcsolatos hatások valószínűleg a rövidebb független államisággal összefüggő intézményrendszer sajátosságainak tulajdoníthatók. A dél-amerikai fekvés versenyképességre gyakorolt hatása mindkét országcsoporthoz szignifikáns, így a független államiság következményein túlmutató jelenség. Az innovációs mutatóra gyakorolt negatív hatás viszont csak az 1950 előtt függetlenné vált országokra mutatható ki. Az ázsiai fekvés kapcsolata az 1950 előtt függetlenné vált országokban szignifikánsan negatív mindkét eredményváltozóval, viszont az 1950 után függetlenné vált országok esetében a versenyképességgel szignifikánsan pozitív, az innovációval semleges a kapcsolat. A régóta független ázsiai és dél-amerikai országok versenyhátrányban vannak. A régi függetlenség a stabil intézményrendszer mellett jelenthet olyan meggyökeresedett hagyományokat, szokásokat is, amelyekkel az ország kevésbé képes megfelelni a globalizáció kihívásainak, a túlzott hagyománytisztelet visszahúzó erőként jelentkezhet.

A függetlenné válás szerint szétválasztott országcsoporthoz közötti legjelentősebb különbség az urbánus népesség arányának szerepe. A közelmúltban függetlenné vált országokban kimutatható ennek pozitív kapcsolata az innovációval és a versenyképességgel, alátámasztva a szakirodalomnak a nagyvárosok és a kreatív, innovatív gazdasági teljesítmény közötti kapcsolatra utaló állítását. A régebb óta független országok körében ez a hatás nem jelentkezett. Itt ugyanis a város és a vidéki népesség száma hasonlóbb, valószínűleg a város és vidék közötti fejlettségi különbség kisebb, a versenyképességhez és innovációhoz vezető társadalmi folyamatok sem korlátozódnak a nagyvárosokra.

Következtetések

Az etnikai fragmentáltság kapcsolata a versenyképességgel és az innovációval is negatív, hasonlóan a korábbi kutatások szerint a gazdasági fejlettség más aspektusaira gyakorolt hatásokhoz. Ugyanakkor ezt a negatív kapcsolatot a nyelvi és vallási sokféleség mérsékli, azaz az etnikai heterogenitásból eredő konfliktusokat és kommunikációs problémákat a nyelvi és vallási sokféleségből eredő

változatosabb erőforráskincs pozitív hatásai némileg ellensúlyozni tudják. Ez a globális versenyképességi index vonatkozásában a szakirodalomban olvasottakkal egybecseng, az innovációs index vonatkozásában nincs tudomásom empirikus eredményről.

Az írástudás magas szintje kedvező a versenyképességre és az innovációra nézve, míg a késői függetlenné válás általában negatív hatású, vélhetően a fejletlenebb intézményrendszer miatt, amint az a korábbi empirikus vizsgálatok alapján várható is volt.

Külön megvizsgálva az 1950 előtt és az azt követően függetlenné vált országokat, sem a korábban, sem a később függetlenné vált országok csoportjában nem mutatható ki kapcsolat az etnikai és nyelvi fragmentáltság, valamint a versenyképesség között. Valószínűleg a hosszabb független államiság ideje alatt az etnikai és nyelvi eltérések elmosódtak, a megosztottság kezelésére kialakultak az intézményi eljárások, megoldások, amelyekkel a heterogenitásból eredő konfliktusok mérsékelhetők, ahogy az az Egyesült Királyság és Írország multikulturalista, illetve Németország és Finnország asszimilációs jellegű integrációs politikájában látható. Így a korábban etnikai és az ehhez nagyrészt kapcsolódó nyelvi megosztottságnak tulajdonított hatások vélhetően inkább azt tükrözik, hogy az etnikai eredet alapján megélt identitás szerepe a régebben együtt élő népek körében valószínűleg kisebb – hacsak politikai és gazdasági érdekcsoportok nem fokozzák ezt mesterségesen.

A vallási heterogenitás nagyobb mértéke az 1950 előtt és után függetlenné vált országokban pozitív kapcsolatban áll mind a globális versenyképességgel, mind pedig az innovációs kapacitással. A vallási identitás megőrzése és a vele járó sajátos kulturális tényezők eltérései láthatólag a fejlődéssel, a versenyképességgel, az innovációval összeegyeztethetők. Ezt a pozitív kapcsolatot magyarázhatja, hogy heterogénebb vallási összetétel mellett nagyobb a valószínűsége, hogy egyes vallások határozottabban képviselik a rájuk jellemző elemeket, például a tanulás fontosságát. Másrészt a vallási identitás – legalábbis az adott valláshoz tartozás bevallása – kevésbé kötődik az öröklött etnikai, nemzeti identáshoz; lehet az egyén általi önálló, tudatos választás, tudatosabban megélt sajátosság, amelynek során az eltérő vallások pozitív sajátosságainak elismerése és a negatív sajátosságokkal szembeni tolerancia is megjelenhet. A vallási tolerancia az általánosságban vett tolerancia növekedését is elősegíti, ez pedig ösztönzőleg hathat a különböző kisebbségi csoportok képességeinek kibontakoztatására, a kulturális örökség megőrzésére és általában a társadalom fejlődésére.

Figyelemre méltó, hogy az urbanizáció mértékének a versenyképességgel és az innovációval való pozitív kapcsolatát csak az 1950 után függetlenné vált országok körében lehetett kimutatni, a régebb óta független országok esetében nem, ami az előzetes várakozásokkal ellentétes eredmény. Ennek alapján feltételezhető, hogy a régebb óta független országokban az urbanizáció pozitív hatásai szervesen beépültek a társadalomba és a társadalom egyéb jellemzőin keresztül érvényesülnek.

Az empirikus eredmények értékelésénél nem szabad megfeledkezni az alkalmazott módszertan – azaz az egyetlen időszakra vonatkozó keresztmetszeti vizsgálat – korlátairól, így a bemutatott regressziós összefüggésekből oksági kapcsolatokra nem lehet következtetni. Ennek szem előtt tartásával a tanulmány néhány eredménye a korábbi hasonló empirikus vizsgálati eredményekhez képest több újdonsággal is szolgált. A globális versenyképességi index mellett az innovációs indexet külön is elemeztem, és megállapítottam, hogy ez utóbbi más kapcsolatban áll a kulturális heterogenitással, mint a globális versenyképességi index. További újdonság a vallási fragmentáltság, valamint a versenyképesség és innováció között fennálló robusztus pozitív kapcsolatot. Azt is megmutattam, hogy a nyelvi és etnikai heterogenitásnak a versenyképességgel és innovációval vett szignifikáns kapcsolata eltűnik, ha az 1950 előtti és 1950 utáni függetlenné vált országokat külön csoportokként vizsgáljuk, az urbanizációval való kapcsolat pedig csak a később függetlenné vált országokban mutatható ki.

Irodalom

- Alesina, A., Baqir, R., Easterly, W. (1999): Public goods and ethnic divisions. *Quarterly Journal of Economics*, 4., 1243–1284. <http://doi.org/fvw2jp>
- Alesina, A., Devleeschauwer, A., Easterly, W., Kurlat, S., Wacziarg, R. (2003): Fractionalization. *Journal of Economic Growth*, 2., 155–194. <http://doi.org/fwbvgv6>
- Alesina, A., Harnoss, J., Rapoport, H. (2016a): Birthplace diversity and economic prosperity. *Journal of Economic Growth*, 2., 101–138. <http://doi.org/f8nrfg>
- Alesina, A., Michalopoulos, S., Papaioannou, E. (2016b): Ethnic inequality. *Journal of Political Economy*, 2., 428–488. <http://doi.org/f8kjf5>
- Alesina, A., La Ferrara, E. (2002): Who trusts others? *Journal of Public Economics*, 2., 207–234. <http://doi.org/bjs2s5>
- Alesina, A., La Ferrara, E. (2005): Ethnic diversity and economic performance. *Journal of Economic Literature*, 3., 762–822. <http://doi.org/crpbjr>
- Ashraf, Q., Galor, O. (2007): *Cultural assimilation, cultural diffusion and the origin of the wealth of nations*. CEPR Discussion Paper, DP6444.
- Bacsi, Zs. (2017a): Does diversity hinder development? Evidence for ethnic diversity and GNI in 155 countries. In: Farkas A., F. Orosz S., Rudnák I. (szerk.): *Tudományterületek a multikulturalitás kontextusában*. Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 5–20.
- Bacsi Zs. (2017b): Megosztottság és sokféleség – a kulturális heterogenitás viszonya az életminőséghez és fejlettséghez. *Közgazdasági Szemle*, 7–8., 738–773. <http://doi.org/cwxn>
- Bacsi, Zs. (2017c): Tourism and diversity. *Deturope*, 2., 25–57.
- Barnett, G. A., Kincaid, D. L. (1983): Cultural convergence: a mathematical theory. In: Gudykunst, W. (ed.): *International Intercultural Communication Annual VII*. Sage, Beverly Hills, 171–194.
- Barro, R. J., McCleary, R. C. (2003): Religion and economic growth across countries. *American Sociological Review*, 5., 760–781. <http://doi.org/dfc6mr>
- Burger-Menzel, B., Syring, N. (2013): Managing across cultures: How to positively impact innovation through diversity. In: *Proceedings of the Cross-Cultural Conference 2013. 8th May*. University of Applied Sciences, Upper Austria School of Management, Steyr, 17–26.
- Cameron, R. (1994): *A világgazdaság története a kőkorszaktól napjainkig*. Maecenas Könyvek, Budapest

- CIA World Factbook (2017): <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (Letöltés: 2017. május 10.)
- Collier, P. (2000): Ethnicity, politics, and economic performance. *Economics and Politics*, 3., 225–245. <http://doi.org/c63m8d>
- Collier, P., Gunning, J. W. (1999): Explaining African economic performance. *Journal of Economic Literature*, 1., 64–111. <http://doi.org/fk9j9q>
- Csáki Gy. (2008): *A nemzetközi gazdaságtan és a világgazdaságtan alapjai*. 2. javított kiadás. Napvilág Kiadó, Budapest
- Das, J., DiRienzo, C. (2010): Tourism competitiveness and the role of diversity: A cross-country analysis. *Proceedings of Latest trends on Cultural Heritage and Tourism. 3rd WSEAS International Conference on Cultural Heritage and Tourism (CUHT'10)*. Corfu Island, Greece, 19–27.
- De Jong, E. (2008): *Religious values and economic growth: A review and assessment of recent studies*. NICE-Working Paper WP08-111. Nijmegen School of Management, Radboud University Nijmegen
- Diamond, J. (1997): *Guns, germs, and steel: the fates of human societies*. Norton & Co., New York
- DiRienzo, C. E., Das, J., Burbridge, J. J. (2007): Does diversity impact competitiveness? A cross country analysis. *Competitiveness Review*, 3., 135–152. <http://doi.org/cnrdr>
- Easterly, W., Levine, R. (1997): Africa's growth tragedy: Policies and ethnic divisions. *Quarterly Journal of Economics*, 4., 1203–1250. <http://doi.org/b8sb2g>
- Ethnologue (2016): *Ethnologue*. 19th edition.
- Fearon, J. D. (2003): Ethnic and cultural diversity by country. *Journal of Economic Growth*, 2., 195–222. <http://doi.org/c2hmj2>
- Florida, R. (2002): *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. Basic Books, New York
- Florida, R. (2005): *Cities and the creative class*. Routledge, New York
- Florida, R., Gates, G. (2002): Technology and tolerance: The importance of diversity to high-technology growth. *The Brookings Review*, 1., 32–35. <http://doi.org/fkt96k>
- Fukuyama, F. (1992): *The end of history and the last man*. Free Press, New York
- Fukuyama, F. (1995): *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press, New York
- Gébert, J., Bajmócy, Z., Málovics, Gy. (2017): How to evaluate local economic development projects from a people-centered perspective? An analytical framework based on the capability approach. *Detoupe*, 2., 4–24.
- Glaeser, E. (2011): *Triumph of the city*. The Penguin Press, New York
- Greenberg, J. H. (1956): The measurement of linguistic diversity. *Language* 1., 109–115. <http://doi.org/czc3pz>
- Grier, R. (1997): The effect of religion on economic development: a cross national study of 63 former colonies. *Kyklos*, 1., 47–61. <http://doi.org/b3226g>
- Guiso, L., Zingales, L., Sapienza, P. (2006): Does culture affect economic outcomes? *Journal of Economic Perspectives*, 2., 23–48. <http://doi.org/fwst7j>
- Hlepas, N. (2013): Cultural diversity and national performance. *Search Working Papers*, WP05/02.
- Jacobs, J. (1961): *The death and life of great American cities*. Vintage Books, New York
- Landry, C. (2000): *The creative city: A toolkit for urban innovators*. Earthscan, London
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., Vishny, R. (1998): Trust in large organisations. *The American Economic Review*, 2., 333–338.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., Vishny, R. (1999): The quality of government. *The Journal of Law, Economics and Organization*, 1., 222–279. <http://doi.org/d8gdd3>
- Molnár, T., Vancsik, J. (2016): Sustainable competitiveness of the SME sector formed by the prominent role of HR. *Detoupe*, 1., 112–127.
- Napoletano, M., Gaffard, J.-L. (2009): *Country size, appropriate policy, and economic performance: Some evidence from OECD countries*. Observatoire Français des Conjonctures Économiques (OFCE), Documents de Travail de l'OFCE.
- Ogden, C., Peters, C., Niebuhr, A., Nijkamp, P., Poot, J. (2014): Does cultural diversity of migrant employees affect innovation? *International Migration Review*, S1., S377–S416. <http://doi.org/f6j2wz>
- Ottaviano, G. I. P., Peri, G. (2006): The economic value of cultural diversity: evidence from US cities. *Journal of Economic Geography*, 6., 9–44. <http://doi.org/bnw6rb>

- Patsiurko, N., Campbell J. L., Hall J. A. (2012): Measuring cultural diversity: ethnic, linguistic and religious fractionalization in the OECD. *Ethnic and Racial Studies*, 2., 195–217. <http://doi.org/bzhrjx>
- Patsiurko, N., Campbell J. L., Hall J. A. (2013): Nation-state size, ethnic diversity and economic performance in the advanced capitalist countries. *New Political Economy*, 6., 827–844. <http://doi.org/cwpx>
- Ságvári B., Dessewffy T. (2006): *A kreatív gazdaságról. Európa és Magyarország a kreatív korban*. Demos Könyvek, Budapest
- Schumpeter, J. (1911): *The theory of economic development*. Harvard University Press, Cambridge
- PRC (2012): *The global religious landscape: A report on the size and distribution of the world's major religious groups as of 2010*. PEW Research Centre. <http://www.pewforum.org/files/2014/01/global-religion-full.pdf>. (Letöltés: 2013. október 9.)
- UNDP (2015): *Human development report 2015. Work for human development*. UNDP, New York
- UNESA (2017): *World population prospects: The 2017 revision*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. Population Division
- UNESA-DP (2018): *World urbanization prospects: The 2018 revision*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division
- Van Alstine, J., Cox, S. R., Roden, D. M. (2013): The costs and benefits of diversity: Are religious differences most important? *Journal of Global Business Issues*, 2., 9–20.
- Vollmer, A., Wolf, P. (2015): Adaption of conflict management styles during the encounter of cultures: Findings from a Russian–West European case study. *International Journal of Cross Cultural Management*, 2., 151–166. <http://doi.org/cwxq>
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Gondolat, Budapest
- WEF (2016): *The global competitiveness index historical dataset, 2005–2015*. World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/GCI_Dataset_2006-2015.xlsx (Letöltés: 2017. július 10.)